

RICERCHE SLAVISTICHE

NUOVA SERIE

VOL. 5 (LXV) 2022

SAPIENZA
UNIVERSITÀ EDITRICE

2022

RICERCHE SLAVISTICHE

NUOVA SERIE VOL. 5 (2022)

RIVISTA FONDATA DA GIOVANNI MAVER

Vol. LXV dalla fondazione

DIREZIONE

Monika Woźniak («Sapienza» Università di Roma)

REDAZIONE

Marco Biasio (Università di Modena e Reggio Emilia)

Maria Bidovec (Università di Napoli L'Orientale)

Ornella Discacciati (Università di Bergamo)

Lidia Mazzitelli (Università di Colonia)

Oxana Pachlovska («Sapienza» Università di Roma)

Laura Quercioli Mincer (Università di Genova)

Raisa Raskina (Università di Cassino)

Luca Vaglio («Sapienza» Università di Roma)

SEGRETARIO DI REDAZIONE

Alessandro Achilli (Università di Cagliari)

COMITATO SCIENTIFICO

Cristiano Diddi («Sapienza» Università di Roma)

Libuše Hečzková (Università Carolina di Praga)

Georg Holzer (Università di Vienna)

Luigi Marinelli («Sapienza» Università di Roma)

Zoran Milutinović (SSEES University College London)

Magdalena Popiel (Università Jagellonica di Cracovia)

Barbara Ronchetti («Sapienza» Università di Roma)

Anna-Marija Totomanova (Università di Sofia «Sv. Kliment Oehridski»)

Mateo Žagar (Università di Zagabria)

Corrispondenza

ricercheslavistiche.seai@uniroma1.it

Prof.ssa Monika Woźniak: monika.wozniak@uniroma1.it

Dipartimento di Studi Europei, Americani e Interculturali

Circonvallazione Tiburtina, 4 – 00185 Roma

<https://web.uniroma1.it/seai/?q=it/publicazioni/ricerche-slavistiche>

https://rosa.uniroma1.it/ricerche_slavistiche

Rivista di proprietà della «Sapienza» Università di Roma

Registrazione del Tribunale Civile di Roma: n° 149/18

ISSN 0391-4127

Copyright © 2022

Sapienza Università Editrice

Piazzale Aldo Moro 5 – 00185 Roma

www.editricesapienza.it

editrice.sapienza@uniroma1.it

Iscrizione Registro Operatori Comunicazione n. 11420

Registry of Communication Workers registration n. 11420

Finito di stampare nel mese di dicembre 2022 presso Sapienza Università Editrice

Printed in December 2022 by Sapienza Università Editrice

La traduzione, l'adattamento totale o parziale, la riproduzione con qualsiasi mezzo (compresi microfilm, film, fotocopie), nonché la memorizzazione elettronica, sono riservati per tutti i Paesi. L'editore è a disposizione degli aventi diritto con i quali non è stato possibile comunicare, per eventuali involontarie omissioni o inesattezze nella citazione delle fonti e/o delle foto.

All Rights Reserved. No part of this publication may be reproduced or transmitted in any form or by any means, electronic or mechanical, including photocopy, recording or any other information storage and retrieval system, without prior permission in writing from the publisher. All eligible parties, if not previously approached, can contact the publisher directly in case of unintentional omissions or incorrect quotes of sources and/or photos.

VESNA BADURINA STIPČEVIĆ

IZ SANKTORALA GLAGOLJSKOG
PRVOG BERAMSKOG BREVIJARA (14. ST.)

1. *Uvod*

U hrvatskoj srednjovjekovnoj prozi značajan korpus čine hagiografski tekstovi. Svetačke legende čitaju se u neliturgijskim srednjovjekovnim zbornicima i u liturgijskim knjigama, brevijarima. Sačuvani su i brojni fragmenti legendi, osobito iz starijih razdoblja, koji upućuju da su nekad postojali i potpuni legendariji i čitave zbirke hagiografskih životopisa i pasija. Zapadna europska hagiografija s brojnim i raznovrsnim svetačkim tekstovima u brevijarima, pasionalima i legendarijima imala je velik utjecaj na hrvatsku legendarnu književnost. U glagoljskim brevijarima čitaju se mnoge legende ranokršćanskih mučenica i mučenika, hagiografije benediktinskih, franjevačkih, pavlinskih svetaca i zaštitnika.

U ovom će se radu uspoređivati i analizirati pojedini hagiografski tekstovi i pasije ranokršćanskih martira, apostola, kršćanskih otaca i biskupa iz *Prvog beramskog brevijara* u komparaciji s izvorima, kao i u usporedbi s drugim hrvatskoglagojskim brevijarskim svetačkim lekcijama. *Prvi beramski brevijar* s kraja 14. stoljeća sadrži sanktoral (*Proprium sanctorum*), službe tijekom liturgijske godine na blagdane pojedinih svetaca i mučenika. Kodeks ima 182 pergamentna lista veličine 32,3×22,5 cm, pripada glagoljskim rukopisima vezanim uz istarski srednjovjekovni Beram, a danas je pohranjen u Narodnoj i univerzitetnoj knjižnici u Ljubljani (sign. *Ms 161*).¹

(¹) Usp. latiničku transliteraciju brevijara i bibliografiju brevijarskog sadržaja: Badurina Stipčević - Botica et alii 2022.

2. Pasija apostola Andrije

Tekst apostolske pasije sv. Andrije nalazi se u *Prvom beramskom brevijaru* (*Ber₁*) u oficiju na svečev blagdan, 30. studenoga (f. 1d-3d). Takav oficij s Andrijinom mukom sadrži još osamnaest brevijara iz razdoblja od 14. do polovice 16. stoljeća, kronološkim redom: *Oxfordski brevijar-misal* (*Oxf*), *vatikanski brevijar Illirico 6* (*Vat₆*), *Pašmanski* (*Pm*), *Humski* (*Hum*), *Metropolitanski* (*MR₁₆₁*), *Moskovski* (*Mosk*), *1. novljanski brevijar* (*N₁*), *Mavrov* (*Mavr*), *vatikanski brevijar Vat. Slav. 19* (*Vat₁₉*), *Bribirski* (*Brib*), *vatikanski brevijar Illirico 10* (*Vat₁₀*), *Dabarski brevijar* (*Dab*), *2. novljanski brevijar* (*N₂*), *Brevijar Arhiva S. Petra u Rimu* (*SP*), *2. beramski brevijar* (*Lab₂*), *Prvotisak brevijara* (*PtBr*), *Baromićev* (*Bar*) i *Brozićev brevijar* (*Broz*). Tekstovi pasije nisu sačuvani u glagoljskim fragmentima iz Arhiva HAZU koji sadrže dijelove Andrijina oficija. *Fragm. glag. 29/c* je ostrižak brevijara vjerojatno iz prve polovice 15. stoljeća, dok je *Fragm. glag. 38/a* dvolist brevijara iz 15. stoljeća.²

Glagoljska brevijarska Andrijina muka prijevod je latinske pasije poznate pod naslovom *Epistula presbyterorum et diaconorum Achaiae* (BHL 428).³ Ova pasija pripada među najpopularnije zapadne apokrifne spise o apostolu Andriji. Apokrif je napisan u obliku poslanice koju prezbiteri i đakoni ahajskih crkava šalju kršćanima na moralnu pouku i slična je tekstovima pasija ranokršćanskih martira u kojima je opširno opisano ispitivanje mučenika i pogibija martira, a ukratko i događaji koji su slijedili nakon svečeve smrti (usp. Bonnet 1959: 459). *Epistula* je napisana na latinskom jeziku u 6. stoljeću, vrijedna je za tekstovnu tradiciju *Djela Andrijinih*, i na njezinoj su osnovi nastale i dvije grčke pasije. Iako apokrifna, *Epistula* je postala liturgijskim tekstom, i njezine se lekcije čitaju u *Rimskom brevijaru* na 30. studenoga, dan smrti sv. Andrije apostola, ali su neki dijelovi originalne tradicije *Andrijinih djela* izostavljeni ili promijenjeni (Prieur 1989: 129).

(²) Brevijarske tekstove *Pasije apostola Andrije* tekstološki sam obradila i kritički izdala u: Vesna Badurina Stipčević 2010: 41-71.

(³) Tekst je prvi objavio Mombritius 1476. godine (usp. Mombritius 1910), a kritičko izdanje pripremio je Max Bonnet (usp. Bonnet 1959) na temelju dvanaest rukopisa od 8.-12. stoljeća i jednoga tiskanog izdanja iz 1531. godine.

U *Prvom beramskom brevijaru* u šest lekcija čita se slijedeći opseg teksta: od ukupno 15 glava latinske pasije, prema Bonnetovu izdanju, istražila sam da su cjelovito prevedene 1., 2. i 3. glava, izostavljene su 4. i 5. glava, djelomično su prevedene glave 6. do 11., kratka 12. glava je izostavljena, od 13. glave prevedena je prva rečenica, a 14. i 15. glava su skoro cjelovite. Ista duljina lekcija potvrđena je u još sedam brevijara: *Vat₆ Hum Mosk N₁ Brib Dab N₂*. Ove brevijarske lekcije imaju slijedeći sadržaj: uvodni dio u kojemu prezbiteri i đakoni ahajskih crkava svjedoče da su svojim očima vidjeli muku sv. Andrije koju će opisati i poslati svim kršćanima na pouku. Slijedi opis verbalnoga sukoba patraškoga prokonzula Egeata i apostola Andrije jer Egeat sili kršćane da štiju poganske bogove, a Andrija pretpostavlja jedinoga Boga rimskim bogovima. Egeat prigovara da su Židovi pribili Isusa na križ, Andrija odgovara da je Bog svojevolumno podnio muku radi čovjeka i da je znao da će ga pribiti na križ. Egeat zaprijeti da će ga razapeti, ako ne odustane od vjere u Isusa Krista, a Andrija je uporan u svojoj vjeri, te ljutiti Egeat naredi da Andrija bude bačen u tamnicu. Dolazi mnoštvo naroda koje želi osloboditi Andriju i zatvoriti Egeata, ali ih Andrija umiruje govoreći o nadi u vječni život. Drugo jutro Egeat izvodi Andriju pred sud, osuđuje ga na smrt na križu, naređuje krvnicima da ga prikuju. Slijedi Andrijina molitva križu (*Salve crux*). Mnoštvo od dvadeset tisuća ljudi moli da oslobode Andriju, koji je već dva dana prikovan na križu. Egeat preplašen umiruje svjetinu, ali krvnici ne uspijevaju skinuti Andriju s križa te on predaje svoj duh Gospodinu i izdahne. Egeat pobjegne u strahu i na putu umre, njegov brat Stratoklit skinje apostolovo tijelo, a Maksimila, pobožna žena, časno pokopa Andrijino tijelo. Hrvatskoglagojska pasija sadrži osnovne dijelove fabule koja opisuje Andrijino mučenje, dok su poduži dijelovi Andrijina i Egeatova dijaloga izostavljeni. Ostali brevijari imaju kraća čitanja: lekcije u *Ber₂ Bar Broz* završavaju prije nego što apostola Andriju zatvore u tamnicu; lekcije u brevijarima *Oxf MR₁₆₁ Mavr Vat₁₉ Vat₁₀ PtBr* dotječu do razgovora Egeata i Andrije o Isusovu raspeću; u *Pm* čita se 1., 2. i početak 6. glave, a najkraći tekst koji obasiže samo 1. i polovicu 2. glave nalazi se u *SP*.

Osim u duljini teksta, postoje i jasne tekstološke razlike u brevijarskim pasijama. U slijedećim primjerima vidljivo je da se tekst *Mu-*

ke Andrije apostola u *Prvom beramskom brevijaru* podudara s brevijarima *Vat₆ Brib N₂ Pm Hum MR₁₆₁ Mavr Vat₁₉ Vat₁₀ SP Mosk N₁ Dab Ber₂* i razlikuje od brevijara *Oxf PtBr Bar Broz*. Pritom se varijante u *Oxf PtBr Bar Broz* bolje slažu s latinskim paralelama u Bonnetovu izdanju:

2. lekcija: h(гѣst)ѣѣни *Ber₁ = Pm Hum MR₁₆₁ Mavr Vat₁₉ Vat₁₀ SP h(r)ѣ(st)ѣѣne Mosk krstѣne N₁ Dab Ber₂ krstѣni Vat₆ Brib N₂] v(ѣ)rujuѣee v' h(гѣst)a *Oxf PtBr Bar Broz credentes in Christum*;*

2. lekcija: poznav' že v'kupъ s' vsѣmi prilēznѣ ѣastil' bi . ѣk(o) ta e rѣsni b(og)ъ . ot nepriѣz'n'niъ sluѣabъ . d(u)šu tvoѣ otvratilъ bi *Ber₁ = Vat₆ Pm Hum MR₁₆₁ Mosk N₁ Mavr Vat₁₉ Brib Vat₁₀ Dab N₂ SP Ber₂] poznavi iže rѣsni b(og)ъ e(stъ) . i ot siъ iže nѣsuty rѣsni b(oz)i d(u)šu tvoju vzvr(a)tiši *Oxf PtBr Bar Broz agnitum ... eum qui verus deus est ab his qui veri dii non sunt animum revocares*;*

2. lekcija: b(og)ъ ot protivѣѣih' se emu *Ber₁ = Vat₆ Pm Hum MR₁₆₁ Mosk N₁ Mavr Vat₁₉ Brib Vat₁₀ Dab N₂ Ber₂] da eg'da protiv'lenъ b(u)detъ *Oxf Bar* da kada protivlenъ budetъ *Broz dum offensus fuerit avertatur*.*

U drugom dijelu pasije (gdje se više ne mogu pratiti tekstovi u *Oxf PtBr Bar Broz*) primjetno je da se tekst pasije u *Ber₁* podudara s tekstovima u *Hum N₁ N₂* i razlikuje od *Vat₆ Mosk Brib Dab Ber₂*. Zanimljivo je da se sada tekstovi u brevijarima *Ber₁ Hum N₁ N₂* podudaraju s latinskim paralelama u Bonnetovu izdanju:

4. lekcija: v's(e)moguѣ(e)mu b(og)u edinomu i istin'nomu suѣu v' troici . azъ po v'se dni ž'ru *Ber₁ = Hum N₁ N₂ omnipotenti deo, qui unus et verus est, ego omni die sacrifico] Azъ po vse d'ni b(og)u ed(i)n(o)mu v troicѣ suѣu žru *Vat₆ Mosk Brib Dab Ber₂*;*

4. lekcija: s(ve)t(a)go že An'drѣѣ is' tam'nice pustiti *Ber₁ = Hum N₁ N₂ Andream apostolum fractis iannuis carceris liberare] om. *Vat₆ Mosk Brib Dab Ber₂*;*

6. lekcija: Tъгда veliѣmъ gl(a)s(o)m' v'zapi s(ve)ti An'drѣѣ reki *Ber₁ Tъгда veliѣmъ gl(a)s(o)mъ vzv(a)pi s(ve)ti An'drѣѣ gl(agol)e Hum I tagda veliѣmъ gl(a)s(o)m' vzapi s(ve)ti An'drѣѣ gl(agol)e N₁ N₂ tunc voce magna sanctus Andreas dixit] S(ve)ti že Andrѣѣ vz(a)-pi gl(a)s(o)mъ gl(agol)e *Vat₆ Mosk Brib Dab Ber₂*.*

U opisu tekstoloških odnosa treba spomenuti i pojedinačna mjesta u kojima se brevijari *Ber₁ Hum N₁ N₂* slažu i sa starijim brevijarima *Pm MR₁₆₁ Mavr*, ali i sa *Ber₂*:

1. lekcija: v rêsnotu *Ber₁ = Pm MR₁₆₁ N₁ Mavr Vat₁₉ N₂ Ber₂*] v istinu *Oxf Vat₆ Mosk Brib Vat₁₀ Dab SP Pt Bar Broz*;
2. lekcija: vladika *Ber₁ = Hum MR₁₆₁ N₁ Mavr N₂ Ber₂*] sudiê *Oxf Vat₆ Mosk Brib Vat₁₀ Dab SP Pt Bar Broz*;
2. lekcija: svoego *Ber₁ = Hum MR₁₆₁ N₁ Mavr N₂ Ber₂*] tvoego *Oxf Vat₆ Mosk Brib Vat₁₀ Dab SP Pt Bar Broz*;
2. lekcija: cr(ê)kvi *Ber₁ = Hum MR₁₆₁ N₁ Mavr Vat₁₉ N₂ creki Ber₂*] domi *Oxf Vat₆ Mosk Brib Vat₁₀ Dab SP Pt Bar Broz*.

Pasija apostola Andrije u *Prvom beramskom brevijaru*, iako ne prati u potpunosti latinski izvor, i pojedina su glagoljska poglavlja znatno skraćena u odnosu na latinski tekst, sadrži osnovne dijelove fabule koja opisuje uzroke i način mučenja apostola Andrije. Pasija u *Ber₁* tekstološki se podudara s tekstovima u *Hum N₁ N₂*, djelomično s *Vat₆ Mosk Brib Dab Ber₂*, a evidentirane su razlike u odnosu na *Oxf PtBr Bar Broz*. Tekstološke razlike među brevijarima sugeriraju da svi glagoljski tekstovi Andrijine muke vjerojatno nisu imali isti latinski predložak (usp. Badurina Stipčević 2010: 49-50).

3. *Legenda o svetom Nikoli biskupu*

U sanktoralu *Ber₁* na f. 6d započinju lekcije iz hagiografije svetoga Nikole, biskupa i ispovjednika. Takav oficij sadrži još drugih devetnaest glagoljskih brevijarskih kodeksa. Tekstološkom usporedbom može se utvrditi da su brevijarske legende prijevod latinske *Vita auctore Iohanne diacono Neapolitano* (BHL 6105). Ovu verziju Nikoline legende donosi Falconijevo djelo *Sancti confessoris pontificis et celeberrimi thaumaturgi Nicolai acta primigenia* (1751, 112-122) i Mombritiusova zbirka *Sanctuarium sive Vitae sanctorum* (1480?, t. II, 296-306).⁴ Glagoljski tekstovi prate *ad verbum* latinski predložak, kao što je primjetno i u drugim glagoljskim prijevodima s latinskog jezika.

⁽⁴⁾ Hrvatskoglagoljske tekstove uspoređivala sam s tekstom legende o svetom Nikoli u Mombritius 1910 i s legendom iz Falconius 1751.

Sedam brevijara *Vat₆ Hum Mosc N₁ N₂ Dab* i *Fg HAZU 38a* sadrži cjelovitu legendu u devet lekcija. U tekstu *Ber₁* nedostaju prve četiri lekcije u kojima je opisano rođenje i odrastanje mladoga Nikole u kući imućnih roditelja i mladićeva odlučnost da naslijeđeni imetak podijeli potrebitima. Dalje se legenda u *Ber₁* nastavlja kao u drugim brevijarima i opširno pripovijeda o čudu u kojemu sveti Nikola daruje tri kćeri osiromašena plemića. Krišom po noći ostavlja zlatnike i tako djevojke spašava od sramote ili neželjene udaje. Glagoljska legenda sadrži najpoznatije motive Nikoline hagiografije koji su tijekom stoljeća često bili književno i likovno obrađivani: opis maloga Nikole, opis mladića Nikole koji svoj imetak posvećuje drugima i čudo u kojemu sveti Nikola daruje tri kćeri propaloga plemića (usp. Réau 1958: 977-980). Izostavljeni su pak neki opisi koji se nalaze u latinskom tekstu, a to su opis izbora Nikole za biskupa i izbavljenje nevino osuđenih mornara od smrti na olujnom moru.

Dulje varijante legende nalaze se još u *MR₁₆₁* (osam lekcija) i u *Brib* (sedam čitanja), dok ostali brevijari imaju skraćene verzije: do polovice šeste lekcije dosiže tekst u *Bar* i *Broz*, pet je lekcija u *Pm Vat₁₉ Vat₁₀ Ber₂ PtBr*, a četiri lekcije, koje opisuju Nikolino djetinjstvo i mladost, ali ne sadrže i opis kako svetac pomaže osiromašenom plemiću, čitaju se u brevijarima *Oxf* i *Mavr*. Najkraći je tekst od tri lekcije u *SP*.

Slijedeći primjeri pokazuju u kakvim se tekstološkim odnosima nalazi *Ber₁* u odnosu na druge brevijare:

5. lekcija: drugъ ego v rodê *Ber₁ = Pm Hum MR₁₆₁ N₁ N₂ Mavr Vat₁₉* rode *Ber₂ PtBr*] drugъ ego v pl(e)m(e)nčini *Vat₆ Brib Dab Fg HAZU 38a Bar Broz*] drugъ ego v plemen'čine *Mosk*] drugъ ego v gradê *Vat₁₀*] *convicaneus eius*;

5. lekcija: om. *Ber₁ = N₁*] i požalova č(lovê)ka nevolna i mnozi že lûdi besed' naplnevahu se . Eže egda poz'na s(ve)ti Nikula *Vat₆ Mosk Dab Vat₁₀ Ber₂ N₂ Fg HAZU 38a PtBr Bar Broz*] i požalova č(lovê)ka nevolna] *condoluit miserrimo homini et multiplici populum sermone replevit*;

5. lekcija: b(i)si *Ber₁ = Pm Hum MR₁₆₁ N₁ Vat₁₉ Vat₁₀ Ber₂*] bistъ *N₂ PtBr Bar*] biv' *Vat₆ Mosk Dab Brib Fg HAZU 38a*;

5. lekcija: om. *Ber₁ = Pm Hum MR₁₆₁ N₁ Vat₁₀ Ber₂ N₂ Fg HAZU 38a PtBr Bar*] s(ve)ti *Vat₆ Mosk Dab Brib*] *Sanctus*;

5. lekcija: k(a)ko $Ber_1 = Pm Hum MR_{161} N_1 Vat_{19} Vat_{10} N_2 PtBr Bar$] êk(o) $Vat_6 Mosk Dab Brib Fg HAZU 38a$;
6. lekcija: om. $Ber_1 = Hum MR_{161} N_2$] podobna $Vat_6 Mosk Dab$] podob'stvo $Mosk N_1 Brib Fg HAZU 38a Bar$] *vices*;
6. lekcija: v'zamy $Ber_1 = Hum MR_{161} N_1 Brib N_2 Fg HAZU 38a Bar$] vzetъ $Vat_6 Mosk Dab$] *sumens*;
6. lekcija: ne malo zlata $Ber_1 = Hum MR_{161} N_1 Dab N_2 Fg HAZU 38a Bar$] mnogo zlata Vat_6] add. i sreb'ra $Mosk$] *non modicum auri*;
6. lekcija: om. $Ber_1 = N_1 Brib$] kto $Vat_6 Dab Mosk Fg HAZU 38a$] *quis*;
8. lekcija: om. Ber_1] g(lago)le g(ospod)i g(ospod)i $Vat_6 Mosk$] g(ospod)i $MR_{161} Dab$ g(ospod)i g(ospod)i $N_1 N_2$] *oravit autem sic: Domine, Domine*;
8. lekcija: si eže g(ospod)i add. prošu $Ber_1 = Hum MR_{161} N_1 Dab N_2$] si eže g(ospod)i $Vat_6 Mosk$] *Hoc autem, Domine, ideo peto*;
9. lekcija: s(love)si add. m(o)laše se i takimi s(love)si $Ber_1 = Hum N_1 Dab N_2$] *sermonibus ... talibus oravit dictis*] s(love)si $Vat_6 Mosk$;
9. lekcija: želêe $Ber_1 = Hum N_1$ želie $Dab cupiens$] želênie $Vat_6 Mosk N_2$;
9. lekcija: iz'shadъ add. vidêi $Ber_1 = Hum N_1 N_2$] iz'shadъ $Vat_6 Dab Mosk egressus$;
9. lekcija: vshotêhъ $Ber_1 = Hum N_1$] hotêhъ $Vat_6 Mosk N_2$ hotehъ Dab] *desideravi*;
9. lekcija: pustinû (!) $Ber_1 = Dab$] po stênu $Vat_6 Mosk Hum N_1 N_2$] *per umbras*.

Iz navedenih je primjera evidentno da se tekst Ber_1 najčešće i najbolje podudara s brevijarima $MR_{161} Hum N_1 Ber_2 Dab$. Najzanimljiviji je primjer podudarnosti Ber_1 i Dab u primjeru pogreške u 9. lekciji: pustinû (!) $Ber_1 Dab$] po stênu $Vat_6 Mosk Hum N_1 N_2$] *per umbras*.

4. *Oficij apostola Filipa i Jakova Mlađeg*

Oficij posvećen apostolima Filipu i Jakovu čita se u hrvatskoglagoljskim brevijarima na blagdan, 1. svibnja. Najstariji takav oficij nalazi se u odlomku brevijara iz 13. stoljeća, pohranjenom u Arhivu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, sign. *Fragm. glag. 46*, no Jakovljeva legenda, kao ni Filipova pasija, nisu sačuvane (Štefanić 1969: 90-91). U *Prvom beramskom brevijaru* takav oficij počinje na f. 43b: © *maē .a. n(a) d(a)n(b) s(ve)tiū ap(usto)lu pilipa i ēkova*. Tekst Filipove pasije nalazi se na f. 43b-43d, a tekst legende o Jakovu apostolu mlađem na f. 43d-44c. Osim u *Ber₁*, hrvatskoglagoljska Filipova muka i Jakovljeva biografija potvrđene su u sanktoralu još sedamnaest brevijara: *Oxf Vat₆ Pm Hum MR₁₆₁ Mosk N₁ Mavr Vat₁₉ Vat₁₀ Dab N₂ SP Ber₂ PtBr Bar i Broz*.

4.1. *Pasija apostola Filipa*

Tekstološkom usporedbom latinskih i glagoljskih pasija utvrdila sam da hrvatskoglagoljski brevijarski tekstovi prevode *Vita b. Philippi apostoli* (BHL 6816). U Fabriciusovu izdanju *Codex apocryphus Novi Testamenti* ova se *vita* nalazi na str. 738,3-742, a glagoljska pasija obuhvaća: 738,3-739,39 (usp. Fabricius 1719). U glagoljskim je brevijarima opisano kako su apostoli otišli u razne krajeve propovijedati evanđelje, a Filip je preko dvadeset godina propovijedao u Skitiji (u glagoljskim tekstovima *po Surii*). Jednom je Filip doveden do hrama boga Marsa gdje je boravio veliki zmaj (*drakun⁶ veli*), koji je usmrtio svećenikova sina i dva sudca. Od zmajeva teškoga zadaha mnogi su onemoćali i tražili Filipovu pomoć. Apostol im je obećao pomoći i rekao da izvuku zmaja iz hrama, te da potom postave križ, kojemu bi se klanjali. Narod je poslušao savjete, zmaja su izvukli iz hrama, a Filip ga je otjerao u pustinju, gdje nije mogao nikome naškoditi. Apostol je oživio svećenikova sina i sudce i sve druge koji su se bili razboljeli. Opisom ovoga čuda završavaju glagoljske pasije.

Opis čuda iz Filipove pasije podijeljen je u tri lekcije u sljedećim brevijarima: *Ber₁ Vat₆ Hum MR₁₆₁ Mosk N₁ N₂ Dab*, dok brevijari *Pm Mavr Vat₁₉ Vat₁₀ Ber₂ PrBr Bar Broz* sadrže dvije, a brevijari *Oxf i SP* samo jednu lekciju. Glagoljski tekstovi prate *ad verbum* latinski predložak. Svi glagoljski tekstovi pripadaju istoj verziji teksta, ali se

razlikuju u pojedinim varijantama. Varijante u Filipovoj pasiji u *Ber₁* podudaraju se s varijantama u više brevijara, a najčešća su podudaranja s tekstovima u *Hum Vat₆ MR₁₆ Mosk N₁ Mavr Vat₁₉ Ber₂*:

1. lekcija: ustae *Ber₁ = Oxf Pm Hum MR₁₆₁ N₁ Mavr Vat₁₉ Vat₁₀ Ber₂ Dab PtBr Bar Broz*] ustaêše *N₂ Dab* pretae *Vat₆*;

1. lekcija: propovêdaše *Ber₁ = Oxf Vat₆ Pm MR₁₆ Vat₁₉ Vat₁₀ Dab SP PtBr Bar Broz*] prop(o)v(ê)dae *Hum N₁ N₂ Mavr* propovidaše *Ber₂*;

1. lekcija: Martu *Ber₁ = Hum Vat₆ MR₁₆ Mosk N₁ Mavr Vat₁₉ Ber₂ PtBr*] martimu *Pm N₂ Dab Vat₁₀ Bar*;

1. lekcija: stroit(e)li *Ber₁ = Pm Hum Vat₁₉ N₂ Dab Bar*] naredab'nici *Vat₆ MR₁₆ Mavr Mosk N₁ Ber₂ PrBr* naredbenici *Bar Broz* ljudi *Vat₁₀*;

2. lekcija: obnedužavše iz'nem(o)goše *Ber₁ = MR₁₆₁ Hum N₁ Mavr Vat₁₉ Dab PtBr Bar*] obnedužavše izn(e)mogu *Vat₆* iz'nemog'se ob'nedužaše *Pm N₂ Vat₁₀ Lab₂*;

2. lekcija: zmii *Ber₁ = Vat₆ Pm Hum MR₁₆ Mosk N₁ Mavr Vat₁₉ Dab Ber₂ PtBr Broz*] z'mijъ *N₂ Bar D'êv(a)ъ Vat₁₀*;

2. lekcija: pakostovalъ e(stъ) *Ber₁ = Hum*] pakostitъ *Pm N₂ Dab* pakostuetъ *Vat₁₉ udit' Vat₆ MR₁₆ N₁ Mavr Ber₂ PtBr Bar* zlo čini *Vat₁₀*;

3. lekcija: t'gda oni iže mučahu se počese vapiti . priobrêtaet'se v' nasъ sila . iz'vr'zimo ubo sego mar'tima . i bistъ ml'čaniê . i potomъ r(e)če pilipъ . zap(o)v(ê)daû t(e)bê z'miû v' ime g(ospod)a moego is(u)h(rъst)a . ostavi mêsto sie . i idi v' mêsto pusto idêže nêstъ prebivaniê č(lovê)комъ . i niedina pol'za naravu č(lovêč)skomu prisluzhaet' se . i t(a)ko da izideši . i nikomuže ne pakostueši . t'gda z'mii onъ g'nêvanъ is'hode . nače is'hoditi pospêš'no . i k' tomu ne êvi se . s(i)na že ar'hierêova iže prisluzhaše og'nemъ žr'tvi i d'vêû sudiû . êže mr't'va bêhota v'skrêsi . i vsi lûdi iže nezdravi bêhu dihaniemъ z'mievimъ . zdravi stvori *Ber₁ = Vat₆ Pm Hum MR₁₆₁ N₁ N₂ Dab*] om. *Pm Mavr Vat₁₉ Vat₁₀ Ber₂ PtBr Bar Broz*.⁵

(⁵) Usp. više o tekstološkim odnosima i kritičko izdanje *Pasije apostola Filipa* u brevijarima u Badurina Stipčević 2015: 37-44.

4.2. Život apostola Jakova mlađeg

Tekstološkom usporedbom Jakovljevih latinskih i glagoljskih legendi utvrdila sam da brevijarski tekstovi prevode životopis apostola Jakova iz Jeronimova djela *De viris illustribus* (392.). Ovaj je tekst u bibliografiji *Bibliotheca Hagiographica Latina* naveden kao *Vita auct. Hieronymo*, s incipitom: *Iacobus, qui appellatur frater Domini...* (BHL 4087; PL 23, 639-643). Djelo *O slavnim ljudima (De viris illustribus)* pripada istaknutim Jeronimovim radovima, sadrži 135 biografija, počevši od svetoga Petra do, zaključno, samoga Jeronima. Već u drugom poglavlju (*caput II*) nalazi se *vita* apostola Jakova mlađeg. Jeronim se u opisu apostolova života koristi povijesnim, liturgijskim i književnim izvorima. Na početku donosi najvažnije podatke iz apostolove biografije: objašnjava da je Jakov, nazvan brat Gospodnji i Pravednik, sin najvjerojatnije Marijine sestre, da je nakon Kristove muke postao jeruzalemski biskup, te da je napisao jednu od sedam katoličkih poslanica. Osobitu pažnju posvjećuje Hegesipovu opisu Jakova kao sveca, koji ne pije vino, ne jede meso, ne podrezuje kosu, ne maže se uljima niti posjećuje kupališta; skromno se oblači u platnenu odjeću i na koljenima kleči i moli toliko dugo da su postala tvrda kao devina. Jeronim dalje citira Josipa Flavija i Klementa koji su zabilježili da je nakon smrti Festa, upravitelja Judeje, svećenik Anan pred sazvanim vijećem tražio da se Jakov odrekne Krista te je naredio da se apostol kamenuje. Spomenuti povijesni pisci zapisali su kakvu je muku Jakov pretrpio: bačen s vrha crkve, polomljena vrata, ustrajno se molio, a netko ga je sa suknarskim štapiom usmrtio udarcem u glavu. Zbog takve okrutnosti prema uglednom i omiljenom apostolu, u narodu je postojalo uvjerenje da je Jeruzalem pokoren zbog njegove smrti. Zanimljivo je da Jeronim dalje navodi da se prema apokrifnom *Evandjelju po Hebrejima* Isus Krist, nakon uskrsnuća, najprije ukazao Jakovu. Na kraju je rečeno da je Jakov trideset godina bio jeruzalemski biskup i da je pokopan u blizini svoje crkve, iako postoji i krivo uvjerenje da je sahranjen na Maslinskoj gori.

Ovakav cjelovit Jeronimov tekst u kojemu je opisan apostolov svećakli karakter, Jakovljeva pasija i odnos s Isusom Kristom nalazi se u *Prvom beramskom brevijaru*. Ista duljina teksta u tri brevijarske lekcije potvrđena je u još sedam brevijara: *Vat6 Hum Mosk N1 N2 Dab* i

*Ber*₂. Do polovice životopisa seže tekst u *MR*₁₆₁, malo manje od polovice biografije, zaključno s Hegesipovim opisom apostola, nalazi se u *Oxf Pm Mavr Vat*₁₀ *Vat*₁₉ *PtBr Bar Broz*, dok je u *SP* samo nekoliko početnih redaka.

Iako se glagoljski tekstovi uglavnom dobro slažu, među njima i pak postoje tekstološke razlike, koje se odnose na različita dodavanja ili ispuštanja teksta, ili pak na razlike u leksiku. *Ber*₁ se slaže s brevijarima *Hum MR*₁₆₁ *N*₁ *Ber*₂ i razlikuje od brevijara *Vat*₆ *Mosk Dab N*₂, kako pokazuju sljedeći primjeri:

2. lekcija: ot nerona *Ber*₁ = *Hum MR*₁₆₁ *N*₁ *Ber*₂ a Nerone] k neronu *Vat*₆ *Mosk Dab N*₂;
2. lekcija: po nemъ *Ber*₁ = *Hum MR*₁₆₁ *N*₁ *Ber*₂] za nimъ *Vat*₆ *Mosk Dab N*₂;
2. lekcija: našad' *Ber*₁ = *Hum MR*₁₆₁ *N*₁ *Ber*₂] êvi *Vat*₆ *Mosk Dab N*₂;
2. lekcija: starêišins'tva radi *Ber*₁ = *Hum MR*₁₆₁ *N*₁ starišin'stva radi *Ber*₂ anarchias] togoe knežiê *Vat*₆ *Mosk Dab N*₂;
2. lekcija: s'bravъ i usilivъ očitо êkova da h(гъst)a s(i)na b(o)ž(i)ê *Ber*₁ s'bra i usilivъ očitо êkova da h(гъst)a s(i)na b(o)ž(i)ê *Hum MR*₁₆₁ *N*₁ *Ber*₂] s'bra *Vat*₆ *Mosk*;
3. lekcija: k n(e)b(e)si *Ber*₁ = *Hum N*₁ *Dab N*₂ *Ber*₂] n(a) n(e)bo *Vat*₆ *Mosk*;
3. lekcija: vzdvižuъ *Ber*₁ = *Hum N*₁ *Ber*₂] vzdviže *Vat*₆ *Mosk Dab N*₂;
3. lekcija: nine novo *Ber*₁ = *N*₁ *Ber*₂ nine nova *Hum*] n(i)ne *Vat*₆ *Mosk Dab N*₂;
3. lekcija: v gr'čka i v' latin'ska s(love)sa *Ber*₁ = *Hum N*₁ *Ber*₂] v gr'čkomъ sl(o)vi *Vat*₆ *Mosk Dab N*₂;
3. lekcija: vspetъ *Ber*₁ = *N*₁ *Ber*₂ pr(a)v(a)dniku vaspetъ *Hum*] opetъ *Vat*₆ *Mosk Dab N*₂;
3. lekcija: mnênie ihъ *Ber*₁ = *Hum N*₁ *Ber*₂] mnênie *Vat*₆ *Mosk Dab N*₂.

Osobito su primjetne razlike među brevijarima u primjerima nejasnog odnosno krivog prevođenja s latinskog jezika. Primjerice u

*Ber*₁ i u svim drugim brevijarima u 2. lekciji u rečenici: „osipъ v' .i.nihъ knigahъ vet'hihъ v'zvêcaetъ . i k'liman'tъ v' .ž.mihъ vr'hu is'tl'kovanihъ obrazova mr'tvago praz'dnika obrazъ po semr'ti fista iže udr'žaše iūdêû“ (*Josephus in vicesimo libro Antiquitatum refert, et Clemens in hipotuposeos, mortuo Festo, qui Judaeam refert...*) tekst „obrazova mr'tvago praz'dnika“ pogrešno prevodi *mortuo Festo* (= kad je umro Fest), jer je *Festo* shvaćeno i prevedeno kao da je od *festum* (= praznik), a ne od vlastitog imena *Festus*. No, u *Ber*₁ i njemu podudarnim brevijarima *Hum MR*₁₆₁ *N*₁ *Ber*₂ glagoljski je prijevod revidiran prema latinskome, pa je na ovu pogrešku dodano ispravno „obrazъ po semr'ti fista“, a u brevijarima *Vat*₆ *Mosk Dab N*₂ nema tog dodatka. Zanimljiv je i sljedeći primjer prevođenja u 3. lekciji: u lat. rečenici *Evangelium quoque quod appellatur secundum Hebraeos ... quo et Origenes saepe utitur...* (= *Evandjelje po Hebrejima ... kojim se često Origen služio...*) ime *Origenes* u *Ber*₁ *Hum N*₁ *Ber*₂ prevedeno je ispravno: „e(van)j(eli)e eže naricaet' se po ev'rêihъ ... eg(o)že i *orienъ* često obikaet' se“. A u brevijarima *Vat*₆ *Mosk Dab N*₂ došlo je do zamjene *Origenes* s imenicom *origo* (= početak) te je pogrešno prevedeno kao „začelo“ u: „E(van)j(eli)e eže naricaet' se po evrêihъ ... eg(o)že i *začelo* često obikaet' se“.⁶

5. Oficij svetoga Jeronima

Oficij u Jeronimovu čast čita se na 30. rujna, na dan svečeve smrti, u *Ber*₁ (f. 139c-140b) i u drugih sedamnaest brevijara nastalih u razdoblju od 14. do polovice 16. stoljeća: *Vb*₄ *Vat*₆ *Pm Hum MR*₁₆₁ *Mosk N*₁ *Mavr Vat*₁₉ *Vinod Dab Vat*₁₀ *N*₂ *Ber*₂ *PtBr Bar Broz*. Brevijarska služba sastavljena je od tri dijela, sadrži himan posvećen Jeronimu s incipitom: *B(ož)e iže esi sv(ê)tlostъ kr(a)sna...*, slijedi Jeronimov životopis te čitanje iz Jeronimove poslanice Eustohiji (*Ep.* 22, 6-7). Komparativna analiza Jeronimovih životopisa u brevijarima pokazuje da postoje dvije različite verzije svečeve *vitae*. Legende se međusobno razlikuju sadržajem i duljinom: kraća verzija životopisa od tri lekcije čita se u *Ber*₁ i u petnaest drugih brevijara – *Vb*₄ *Pm Hum MR*₁₆₁ *N*₁ *Mavr Vat*₁₉ *Vinod Dab Vat*₁₀ *N*₂ *Ber*₂ *PtBr Bar Broz*, a du-

(⁶) Više o tekstološkim razlikama brevijarskih Jakovljevih životopisa usp. Badurina Stipčević 2020: 7-23.

lja verzija sastavljena od pet čitanja nalazi se u samo dva brevijara, u *Vat*₆ i *Mosk*. Sadržaj glagoljskih legendi podudaran je u vrlo sažetom opsegu latinskoj srednjovjekovnoj Jeronimovoj legendi *Vita divi Hieronymi incerto auctore* (PL 22, 201-214; BHL 3870).⁷ Legenda u kraćoj verziji u *Ber*₁ ukratko pripovijeda Jeronimov život od rođenja „въ з(е)мли Штрідоніі в Дал’маціі Паноніі на меі“ pa do dolaska u Betlehem. Opisan je njegov boravak u Rimu, odakle je pred neugodnim ogovaranjem i pritiscima bio prisiljen otići na Istok, najprije u Jeruzalem, pa u Siriju. Nakon četiri godine provedene u sirijskoj pustinji, otišao je u Betlehem gdje je nastavio pustinjački živjeti („I tu mudroe život’noe života s(e)bê prikaza k’ êslemъ g(ospod)nimъ v prebivanіe“). U Betlehemu je preminuo.

Nakon Jeronimova životopisa slijedi čitanje iz Jeronimove poslanice Eustohiji *Ep.* 22, 6-7. Ovu je poslanicu autor uputio bliskoj prijateljici Pauli, rimskoj udovici koja ga je pratila u Betlehem, te njezinim kćerima, Blesili i Eustohiji. Svetac poučava mladu djevojku Eustohiju i pritom vrlo iskreno progovora o svojim osjećajima. Ova autobiografski intonirana poslanica snažno ilustrira Jeronimov pustinjački život i izvrsno nadopunjuje hagiografske izvore.

6. Prijenos (*Translacija*) svetoga Jeronima

U *Prvom beramskom brevijaru* na f. 48d-50a, na 9. svibnja, nalazi se oficij *Prijenosa (Translacije) svetoga Jeronima: Prenesenie s(veta)go Eronima*. Isti oficij sačuvan je još samo u *1. novljanskom brevijaru* (1459.), a spomen blagdana nalazi se u kalendaru *Prvotiska misala* (1483.). Svetkovinu prijenosa Jeronimovih relikvija u rimsku baziliku s. Maria Maggiore u 13. stoljeću sadrže mlađi martirologiji (Pantelić 1971: 329). Ovaj mlađi blagdan utvrdio je bulom iz 1464. godine „papa Pio II, bivši tršćanski biskup, kojemu je vjerojatno bio poznat Jeronimov kult u Istri u doba kad je bila uskrsla istarska teorija, prema kojoj bi sv. Jeronim bio Istranin, rodom iz Sdrigna, Zrenja kod Buzeta“ (*ibid.*). Pretpostavkom o istarskom podrijetlu sv. Jeronima i razvijenom kultu ovoga sveca u Istri, može se objasniti i to da je blagdan prijenosa Jeronima u *Prvom beramskom brevijaru* potvrđen prije

(⁷) Više o komparativnoj analizi Jeronimovih brevijarskih legendi usp. Badurina Stipčević 2022. Ovdje su izdane Jeronimove legende iz *Ber*₁ i *Vat*₆.

papine bule. Glagoljski oficij *Prenesenija* ima identične tekstove u oba glagoljska brevijara, jedinstvena je sadržaja i, prema Mariji Pantelić, originalnog postanja: „Sastavljač glagoljskoga oficija pripisuje našašće i translaciju njegova tijela sv. Jeleni Križarici koja je pronašla Kristov križ“ (*ibid.*). Potrebno je istaknuti da se u ovoj glagoljskoj translaciji „veliča širenje Jeronimova kulta i na Istok, u sam Carigrad, kamo carica Jelena šalje svome sinu, Konstantinu, dio Jeronimova odijela: *suknju*, uz molbu da sagradi crkvu i osnuje biskupiju u Carigradu“ (*ibid.*).⁸

7. *Legenda o svetom Martinu biskupu*

U *Prvom beramskom brevijaru* na f. 151a, na dan s(ve)tago martina bi'skupa . isp(o)v(ê)dn(i)ka, nalazi se početak legende o svetom Martinu koja sadrži sedam lekcija. Osim u *Ber*₁ legendu iste duljine imaju još četiri brevijara: *Vb*₄ *Vat*₆ *Mosk* i *Ber*₂. Dva brevijara, *Pm* i *Vat*₁₉, sadrže četiri lekcije. Da je nekad glagoljskih Martinovih legendi bilo više nego što je danas sačuvano, pokazuju fragmenti dvaju brevijara iz 15. stoljeća koji se nalaze u zbirci rukopisa Ivana Berčića u Petrogradu (usp. Vialova 2000: 11-12, 74).

Svi sačuvani glagoljski tekstovi pripadaju istoj redakciji i počinju incipitom: *V istinu Martinъ v Sabrai Panon v gradcê roždennъ bê...* Usporedba glagoljskih legendi i latinskih izvora pokazuje da je predložak hrvatskoglagoljskih tekstova bio vrlo blizak legendi *Vita Martini* (*De sancto Martino*) koju sadrže rukopis E (Milano, Biblioteca Ambrosiana, A17, 13. st.) i rukopis V (Padova, Biblioteca Universitaria, ms. 1229, 13. st.), iz druge redakcije zbirke *Zlatna legenda* (*Legenda aurea*) Jacopa de Voragine, tzv. LA₂ (Maggioni 1998: I-XXXV). Ovi rukopisi *Zlatne legende* imaju u osnovi Martinov životopis autora Sulpicija Severa: *Vita Martini* (BHL 5610; incipit: *Igitur Martinus Sabaria Pannoniorum oppido oriundus fuit...*). Poznato je iz stručne literature da je Sulpicije Sever upravo ovom biografijom o svetom Martinu, koja je imala ugled službene crkvene legende, utemeljio zapadnu hagiografiju.

Sljedeći primjer pokazuje tekstualnu bliskost glagoljske i latinske legende:

(⁸) Tekst iz *Ber*₁ izdan je u Badurina Stipčević 2021: 328-340.

*Ber*₁ f. 151b: „o(ta)c' že ego vitezъ bē pr'vêe potom' že vovoda vitezemъ bē . sam' že mar'tinъ meū oružnimi voji v' ũnosti svoei naslēdov(a)še v skulnihъ dvorēhъ . pod c(ēsa)remъ kon'stan'tinomъ potomžde pod' iūliēnom viteži . na obakъ ne voleū ēko ot pr'vihъ lētъ b(o)žihъ služba vdah'nena bis(ъ) . va нь . oče iz ũnosti ego ... ibo egda bē desetiū lētъ bez vole roditelū k cr'kvi pribēže i katihumēnъ . se biti umoli“.

Legenda aurea: De sancto Martino CLXII: Pater eius miles primum post tribunus militum fuit. Ipse armatam miliciam in adolescentia secutus inter scolares alitus est. Alas sub rege Constantino deinde sub Iuliano cesare militavit, non tamen sponte quod a primis fere annis divinam potius servitutum sacra illustris pueri spiravit infantia. Nam cum esset annorum decem invitis parentibus ad ecclesiam confugit seque cathecumenum fieri postulavit (Da Varazze 1998: 34).

Hrvatskoglagojske brevijarske legende o svetom Martinu obuhvaćaju samo prvi dio originalne latinske legende, ipak sadrže bitne dijelove svečeve hagiografije: pripovijedaju o Martinovu rođenju i djetinjstvu u kući poganskih roditelja, opisuju strogo vojničko obrazovanje koje je u kontrastu sa svečevim duhovnim nagnućima te opisuju susret Martina i prosjaka u Amiensu, koji je bio odlučan za svečevo napuštanje viteške službe i odlazak u redovništvo.

Istraživanje brevijarskih legendi o svetom Martinu pokazalo je da je „jezično najarhaičniji tekst u *4. vrbničkom* i *1. ljubljanskom brevijaru*“, što pokazuju fonološke, morfološke i leksičke osobine (usp. Badurina Stipčević - Šimić 2016: 103-110). Na leksičkoj razini tekst u *Ber*₁ najviše podudarnosti ima s tekstem u *Vb*₄, najmanje s tekstem legende u *Vat*₆, a s tekstem u *Ber*₂ se sam djelomice podudara, kako pokazuju primjeri:

1. lekcija: pitēnъ bē *Ber*₁ = *Vb*₄ *Pm* *Vat*₁₉ *Mosk* *Ber*₂] vspitēnъ *Vat*₆;
1. lekcija: optaknenie *Ber*₁ = *Vb*₄ *Pm* *Vat*₁₉ *Mosk* *Ber*₂] taknenie *Vat*₆;
2. lekcija: uvezanъ *Ber*₁ = *Vb*₄ *Pm* *Vat*₁₉] svezanъ *Vat*₆ *Mosk* *Ber*₂;
4. lekcija: ničtože *Ber*₁] ničesože *Vb*₄ *Vat*₆ *Pm* *Mosk* *Ber*₂;
4. lekcija: bē odēnъ *Ber*₁ = *Vb*₄ *Ber*₂] opasal se bē *Vat*₆ *Pm* opasal' se bēše *Mosk*;

4. lekcija: pogibnutъ *Ber*₁ = *Vb*₄ *Pm Mosk* pogib'netъ *Ber*₂] poginutъ *Vat*₆;
4. lekcija: ostalim že polomъ *Ber*₁] ostavšim' že polomъ *Vb*₄ *Vat*₆ *Pm Mosk Ber*₂;
5. lekcija: zrêti *Ber*₁ = *Vb*₄] gledati *Vat*₆] vidêti *Mosk Ber*₂;
5. lekcija: množastvomъ *Ber*₁ = *Vb*₄ *Vat*₆ *Ber*₂] likomъ *Mosk*;
5. lekcija: svêdêtelstvova *Ber*₁ = *Vb*₄] svêdokova *Vat*₆ *Mosk Ber*₂;
7. lekcija: vitež'stvoval' *Ber*₁ = *Vb*₄] vitezovaľ *Vat*₆ *Mosk Ber*₂.

8. Zaključno

Za brevijarske hagiografske tekstove, koji su ovdje predstavljeni, identificirani su latinski izvori i pronađene su varijante u drugim glagoljskim brevijarima-sanktoralima iz razdoblja od 14. do polovice 16. stoljeća. *Pasija apostola Andrije* u *Prvom beramskom brevijaru* prijevod je latinske pasije poznate pod naslovom *Epistula presbyterorum et diaconorum Achaiae* (BHL 428). Glagoljska pasija sadrži u skraćenom obliku osnovnu fabulu koja opisuje mučenje apostola Andrije. Pasija u *Ber*₁ tekstološki se podudara s tekstovima u *Hum N*₁ *N*₂, djelomično s *Vat*₆ *Mosk Brib Dab Ber*₂, a evidentirane su razlike u odnosu na brevijare *Oxf PtBr Bar Broz*. Hagiografija svetoga Nikole, biskupa i ispovjednika, čita se u dvadeset brevijarskih kodeksa. Tekstološkom usporedbom može se utvrditi da su brevijarske legende prijevod latinske *Vita auctore Iohanne diacono Neapolitano* (BHL 6105). Sedam brevijara sadrži devet lekcija, a tekst u *Ber*₁ ne sadrži prve četiri lekcije u kojima je opisano rođenje i odrastanje mladoga Nikole. Dalje se legenda u *Ber*₁ nastavlja kao u drugim brevijarima i sadrži najpoznatije motive svečeve hagiografije: opis maloga Nikole, opis mladića Nikole koji svoj imetak posvećuje drugima i čudo u kojemu svetac daruje tri kćeri propaloga plemića. Tekst u *Ber*₁ najčešće i najbolje se podudara s brevijarima *MR*₁₆₁ *Hum N*₁ *Ber*₂ *Dab*. U sanktoralu sedamnaest brevijara na dan 1. svibnja potvrđen je oficij apostola Filipa i Jakova. Tekstološkom usporedbom utvrđeno je da hrvatskoglagojski brevijarski tekstovi prevode *Vita. b. Philippi apostoli* (BHL 6816). U pasiji u *Ber*₁ opisan je apostolov život među Skitima i čudo u kojemu je Filip spasio narod od napada strašnog

zmaja. Varijante u Filipovoj pasiji u *Ber₁* podudaraju se s varijantama u više brevijara, a najčešća su podudaranja s tekstovima u *Hum Vat₆ MR₁₆₁ Mosk N₁ Mavr Vat₁₉ Ber₂*. Nakon Filipove pasije čita se životopis apostola Jakova iz Jeronimova djela *De viris illustribus* (BHL 4087; PL 23, 639-643). U *Ber₁*, kao i u drugih sedam brevijara, nalazi se cjelovit Jeronimov tekst u kojemu je opisan apostolov svetački karakter, Jakovljeva pasija i odnos s Isusom Kristom. *Ber₁* se tekstološki slaže s brevijarima *Hum MR₁₆₁ N₁ Ber₂* i razlikuje od brevijara *Vat₆ Mosk Dab N₂*. U *Ber₁* na 30. rujna nalazi se oficij u Jeronimovu čast, koji je sastavljen od tri dijela, sadrži himan, Jeronimov životopis te čitanje iz Jeronimove poslanice Eustohiji (*Ep.* 22, 6-7). Kraća verzija životopisa od tri lekcije čita se u *Ber₁* i u petnaest drugih brevijara: *Vb₄ Pm Hum MR₁₆₁ N₁ Mavr Vat₁₉ Vinod Dab Vat₁₀ N₂ Ber₂ PtBr Bar Broz*, a dulja verzija sastavljena od pet čitanja nalazi se u samo dva brevijara, u *Vat₆* i *Mosk*. Samo u brevijarima *Ber₁* i *N₁* potvrđen je mlađi oficij svetkovine prijenosa Jeronimovih relikvija u rimsku baziliku s. Maria Maggiore u 13. stoljeću. Legenda o svetom Martinu biskupu, bliska svečevoj hagiografiji u *Zlatnoj legendi*, nalazi se u sedam brevijara. Tekst u *Ber₁* ima sedam lekcija, pripada duljim brevijarskim legendama te pokazuje tekstološke srodnosti s tekstom Martinove legende u *Vb₄*.

Tekstološke usporedbe navedenih hagiografskih tekstova pokazale su da su najčešće podudarnosti između tekstova u *Ber₁* i brevijara *Hum N₁ MR₁₆₁ Ber₂*, a da djelomične podudarnosti postoje između *Ber₁* i *Vat₆ Mosk N₂ Mavr Pm Vb₄*. Evidentirane su razlike *Ber₁* u odnosu na brevijare *Oxf PtBr Bar Broz*. Prema predočenim tekstološkim karakteristikama hagiografskih tekstova može se zaključiti da *Ber₁* ne pripada isključivo jednoj skupini hrvatskoglagoljskih brevijara (usp. Tandarić 1993: 31-35), nego pokazuje srodnosti sa sjevernom, krčkoistarskom skupinom i s južnom, zadarskokrbavskom brevijarskom skupinom. Komparativne su analize utvrdile da hagiografije i pasije u *Ber₁* pripadaju starijim i duljim verzijama svetačkih čitanja u odnosu na druge brevijare. Upravo zbog toga su ovi tekstovi često izabrani kao osnovni u kritičkim izdanjima pojedinih hagiografija te su vrlo vrijedni i nezaobilazni za tekstološka istraživanja hrvatskoglagoljskoga sanktorala.

IZVORI

- Bar* = *Baromićev brevijar*, Venecija 1493, Zagreb, NSK, sign. *R I-16°-I*.
- Ber₁* = *1. beramski (ljubljski) brevijar*, 14. st., Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica, sign. *Ms 161* (stara sign. C 161a/2).
- Ber₂* = *2. beramski (ljubljski) brevijar*, 15. st., Ljubljana, Narodna in univerzitetna knjižnica, sign. *Ms 163* (stara sign. C 163a/2).
- Brib* = *Bribirski brevijar*, 1470, Zagreb, Arhiv HAZU, sign. *III b 6*.
- Broz* = *Brozićev brevijar*, Venecija 1561, Zagreb, Knjižnica HAZU, sign. *R 783*.
- Dab* = *Dabarski brevijar*, 1486, Zagreb, Arhiv HAZU, sign. *III c 21*.
- Hum* = *Humski brevijar*, poč. 15. st., Zagreb, NSK, sign. *R 4067*.
- Mavr* = *Mavrov brevijar*, 1460, Zagreb, NSK, sign. *R 7822*.
- Mosk* = *Moskovski brevijar*, c. 1442-1443, Moskva, Rossijskaja gosudarstvennaja biblioteka, Zbirka Sevastyanov, sign. *Fond 270, 51*.
- MR₁₆₁* = *Metropolitanski brevijar*, 1442, Zagreb, Metropolitanska knjižnica, sign. *MR 161*.
- N₁* = *1. novljanski brevijar*, 1459, Novi Vinodolski, Župni ured.
- N₂* = *2. novljanski brevijar*, 1495, Novi Vinodolski, Župni ured.
- Oxf* = *Oxfordski brevijar-misal*, 14. st., Oxford, Bodleian Library, sign. *MS. Canon. Lit. 172*.
- Pm* = *Pašmanski brevijar*, dr. pol. 14. i 15. st., Zagreb, Arhiv HAZU, sign. *III b 10*.
- PtBr* = *Prvotisak brevijara*, 1491, Venecija, Biblioteca Nazionale Marciana, Breviario glagolitico, sign. *Inc. 1235*.
- SP* = *Brevijar Arhiva sv. Petra u Rimu*, 15. st., Rim, Biblioteca Apostolica Vaticana, sign. *Cap. S. Pietro, D215*.
- Vat₆* = *vatikanski brevijar Illirico 6*, sredina 14. st., Rim, Biblioteca Apostolica Vaticana, sign. *Borg. illir. 6*.
- Vat₁₀* = *vatikanski brevijar Illirico 10*, 1485, Rim, Biblioteca Apostolica Vaticana, sign. *Borg. illir. 10*.
- Vat₁₉* = *vatikanski brevijar Vat. Slav. 19*, 1465, Rim, Biblioteca Apostolica Vaticana, sign. *Vat. Slav. 19*.
- Vb₄* = *4. vrbnički brevijar*, 14. st., Vrbnik, Župni ured.
- Vinod* = *Vinodolski (Kukuljevićev) brevijar*, 1485, Zagreb, Arhiv Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, sign. *I d 34*.

LITERATURA

- Badurina Stipčević 2010 = Vesna Badurina Stipčević, *Hrvatskoglagojska Muka svetoga Andrije apostola*, "Slovo", 60 (2010), str. 41-71.
- Badurina Stipčević 2015 = Vesna Badurina Stipčević, *Hrvatskoglagojski brevijarski tekstovi apokrifne pasije apostola Filipa*, u: *Polyhistor. Scripta slavica Mario Capaldo dicata*. Ur. Cristiano Diddi. Indrik, Moskva - Roma 2015, str. 37-44.
- Badurina Stipčević 2020 = Vesna Badurina Stipčević, *Jeronimov Životopis Jakova apostola mlađeg u hrvatskoglagojskim brevijarima*, "Croatia", XLIV, 64 (2020), str. 17-23.
- Badurina Stipčević 2021 = Vesna Badurina Stipčević, *Vite e traslazione di San Girolamo nei testi croato-glagolitici*, "Zgodovinski časopis", 75 (2021) 3-4, str. 328-340.
- Badurina Stipčević 2022 = Vesna Badurina Stipčević, *Legende o svetom Jeronimu u hrvatskoglagojskoj književnosti*, u: *Hrvatska kultura i sveti Jeronim. Zbornik radova*. Ur. C. Pavlović. Zagreb, u tisku.
- Badurina Stipčević - Botica et alii 2022 = Vesna Badurina Stipčević, Ivan Botica et alii, *Prvi beramski brevijar*, sv. 2. Znanstveni centar izvrsnosti za hrvatsko glagoljaštvo - Staroslavenski institut, Zagreb 2022.
- Badurina Stipčević - Šimić 2016 = Vesna Badurina Stipčević, Marinka Šimić, *Hrvatskoglagojska legenda o svetom Martinu*, u: *Putovima europske nematerijalne baštine u 21. stoljeću: S. Martin, simbol dijeljenja*. Ur. A. Zardija Kiš i I. Sabotič. Institut za etnologiju i folkloristiku, Kulturni centar sv. Martin – Hrvatska, Zagreb 2016, str. 99-120.
- BHL = *Bibliotheca Hagiographica Latina antiquae et mediae aetatis II*. (= Subsidia hagiographica, 6). Ed. Socii Bollandiani, Bruxellis 1901.
- Bonnet 1959 = Max Bonnet, *Acta apostolorum apocrypha II*. Georg Olms Verlagsbuchhandlung, Hildesheim 1898¹, 1959².
- Čunčić et al. = Marica Čunčić, Antonio Magdić, Ljiljana Mokrović, *Računalni program 'Izvori' Staroslavenskog instituta*:
<<http://izvori.stin.hr>>.
- Da Varazze 1998 = Jacopo Da Varazze, *Legenda Aurea*. Ed. critica a cura di Giovanni Paolo Maggioni. Sismel - Edizioni del Galluzzo, Firenze 1998.

- Fabricius 1719 = Johannes Albertus Fabricius, *Codex apocryphus Novi Testamenti*, II. Hamburg 1719.
- Falconius 1751 = Nicolaus Carminius Falconius, *Sancti confessoris pontificis et celeberrimi thaumaturgi Nicolai acta primigenia*. Typis Josephi de Bonis publici typographi, Neapoli 1751.
- Maggioni 1998 = Giovanni Paolo Maggioni, *Introduzione*, in Jacopo Da Varazze, *Legenda Aurea*. Ed. critica a cura di Giovanni Paolo Maggioni. Sismel - Edizioni del Galluzzo, Firenze 1998, str. I-XXXV.
- Mombritius 1910 = Bonino Mombritius, *Sanctuarium sive Vitae sanctorum*. Novam hanc editionem curaverunt Monachi Solesmenses, t. II. Parisiis 1910:
<<https://archive.org/details/sanctuariumseuvi02momb>> (pristup: 15.02.2022.).
- Pantelić 1971 = Marija Pantelić, *Odras sredine u hrvatskoglagojskim liturgijskim kodeksima 14. i 15. stoljeća*, "Slovo", 21 (1971), str. 324-332.
- PL = Jacques Paul Migne, *Patrologiae Cursus Completus. Series Latina*, sv. 23. Apud Garnier fratres et J.-P. Migne successores, Parisiis 1883, str. 639-643.
- Prieur 1989 = Jean-Marc Prieur, *Acta Andreae*, I-II. (= Corpus Christianorum. Series Apocryphorum, 5-6). Brepols, Turnhout 1989.
- Réau 1958 = Louis Réau, *Nicolas de Myre et de Bari*, u: *Iconographie de l'art chrétien*, III. *Iconographie des saints*. Presses Universitaires de France, Paris 1958, str. 977-988.
- Štefanić 1969 = Vjekoslav Štefanić, *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije I*. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1969.
- Tandarić 1993 = Josip Leonard Tandarić, *Hrvatskoglagojska liturgijska književnost. Rasprave i prinosi*. Kršćanska sadašnjost i Provincijalat franjevacica trećoredaca, Zagreb 1993.
- Vialova 2000 = Svetlana O. Vialova, *Glagoljski fragmenti Ivana Berčića u Ruskoj nacionalnoj biblioteci*. Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti - Ruska nacionalna biblioteka - Staroslavenski institut, Zagreb 2000.

VESNA BADURINA STIPČEVIĆ
(Staroslavenski institut)
vesna.stipcevic@stin.hr

Dal santorale del glagolitico Primo breviario di Vermo (XIV sec.)

Il *Primo breviario di Vermo* (Narodna in univerzitetna knjižnica u Ljubljani, colloc. Ms 161), della fine del secolo XIV, contiene un santorale (*Proprium sanctorum*), gli uffici dell'anno liturgico per le feste di singoli santi e martiri, e rientra tra i manoscritti glagolitici legati alla Vermo medievale, in Istria. Nel presente articolo si comparano e si analizzano testi agiografici scelti e passioni di martiri protocristiani, di apostoli, di padri cristiani e di vescovi (*Passione dell'apostolo Andrea*, *Leggenda di san Nicola vescovo*, *Passione dell'apostolo Filippo*, *Vita di Giacomo apostolo il minore*, *Leggenda di san Girolamo*, *Traslazione di san Girolamo*, *Leggenda di san Martino*), tratti dal *Primo breviario di Vermo* e messi a confronto con le fonti e anche con gli uffici degli altri breviari glagolitici croati. Le ricerche critico-testuali presentate sui testi agiografici e sulle passioni mostrano le somiglianze e le differenze testuali tra il *Primo breviario di Vermo* e alcuni breviari glagolitici. Si mette in rilievo che il *Primo breviario di Vermo* contiene delle versioni più lunghe delle agiografie con un numero maggiore di lezioni e ha un particolare valore testologico per lo studio del santorale del breviario.

Keywords: *First Beram breviary*, Croatian Glagolitic breviaries, santorale, textological relationships, Glagolitic hagiographies.

INDICE

“RICERCHE SLAVISTICHE”: SETTANT’ANNI DI STORIA

A cura di Monika Woźniak e Luca Vaglio

Monika Woźniak, Luca Vaglio	
Per un’introduzione a settant’anni di storia di “Ricerche slavistiche”	7-28
Giovanna Brogi	
Uno sguardo al passato di “Ricerche slavistiche”	29-47
Luigi Marinelli	
“Un attardato filologo tuttofare”: Sante Graciotti e “Ricerche slavistiche”	49-67
Cristiano Diddi	
Filologia slava e ricerche slavistiche: una prospettiva unitaria e plurale	69-92
Anna Paola Bonola	
Gli studi linguistici in “Ricerche slavistiche” (1952-2021)	93-118
Gabriele Mazzitelli	
La presenza della russistica in “Ricerche slavistiche”: un <i>excursus</i> bibliografico	119-137
Alessandro Achilli	
“Ricerche slavistiche” e gli inizi di una moderna ucrainistica in Italia: tra tradizione filologica e collaborazioni internazionali	139-160
Dario Prola	
Settant’anni di studi polonistici sulle pagine di “Ricerche slavistiche”	161-184
Alessandro Achilli	
Bibliografia della boemistica e della slovacchistica su “Ricerche slavistiche” (1952-2021)	185-192

Maria Bidovec	
La slovenistica in settant'anni di "Ricerche slavistiche"	193-219
Luca Vaglio	
La serbocroatistica nei primi settant'anni di attività di "Ricerche slavistiche"	221-258
Tatiana Lekova	
La bulgaristica nei settant'anni di storia di "Ricerche slavistiche"	259-289

STUDI E RICERCHE

Vesna Badurina Stipčević	
Iz sanktorala glagoljskog <i>Prvog beramskog brevijara</i> (14. st.)	291-311
Emanuel Klotz	
Addenda und Corrigenda zum <i>Urslawischen Wörterbuch</i>	313-337
Hienadž Sahanovič	
On the Historical Foundations of Belarusian Identity ...	339-370

RITRATTI

Fiorella Bassan	
Kazimir Malevič e Lazar Khidekel: gli anni di Vitebsk (1919-1922)	371-394
Arnold McMillin	
Vol'ha Hapeeva's Prose and Verse in Three Richly Creative Years	395-425

DISCUSSIONI

Mario Enrietti	
Riflessioni e divagazioni su temi cirillo-metodiani	427-439

IN MEMORIAM

- Marcello Piacentini
Jan Ślaski (1934-2022) 441-449

RECENSIONI

- Justyna Łukaszewicz, *Włosko-polskie pogranicze literackie za panowania Stanisława Augusta*. Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych Universitas, Kraków 2021 (Jadwiga Miszałska) 451-458
- Luigi Marinelli, *Noster hic est Dantes. Su Dante e il dantismo in Polonia*. Lithos, Roma 2022 (Daniele D’Innocenzi) 458-462
- Iva Grgić Maroević, *Politike prevođenja. O hrvatskim prijevodi-ma talijanske proze*. Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb 2017 (Luca Vaglio) 463-469
- Krešimir Nemeč, *Leksikon likova iz hrvatske književnosti*. Naklada Ljevak, Zagreb 2020 (Luca Vaglio) 469-472
- Mateo Žagar, *Introduction to Glagolitic Palaeography*. Universitätsverlag Winter, Heidelberg 2021 (Sanja Zubčić) 472-477
- Sirenen des Krieges: Diskursive und affektive Dimensionen des Ukraine-Krieges*. R. Dubasevych, M. Schwartz (Hrsg.). Kulturverlag Kadmos, Berlin 2019 (Alessandro Achilli) 477-479
- Zuzana Nemčiková, Ivan Šuša, *Corso di lingua slovacca. Livelli A1-B1 del Quadro Comune Europeo di Riferimento per le Lingue*. A cura di Anna Maria Perissutti. Ulrico Hoepli, Milano 2022 (Anna Zingaro) 479-483
- Vittorio Springfield Tomelleri, *Linguistica e filologia in Unione Sovietica. Trilogia fra sapere e potere*. Mimesis, Milano - Udine 2020 (Martina Mecco) 484-486

CONVEGNI

- Convegno Internazionale *Roman Pollak (1886-1972). Nuove prospettive*. Università Adam Mickiewicz, Poznań, 25-26 ottobre 2022 (Barbara Judkowiak) 487-492

Note biografiche sugli autori	493-498
-------------------------------------	---------